ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/354946032

Türk Mitolojisinde Coğrafi İzler

Article *in* Turkish Studies - Language and Literature · January 2021

DOI: 10.7827/TurkishStudies.52302

CITATIONS
0

READS
338

2 authors:

Üzeyir Yasak
Usak Üniversitesi
22 PUBLICATIONS **68** CITATIONS
SEE PROFILE

Hüseyin Melih Özdemir
Marmara University
6 PUBLICATIONS **13** CITATIONS
SEE PROFILE

All content following this page was uploaded by Hüseyin Melih Özdemir on 26 October 2022.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Türk Mitolojisinde Coğrafi İzler

Geographical Traces in Turkish Mythology

Üzeyir Yasak[*] - Hüseyin Melih Özdemir[**]

Abstract: Mythology is an important building block that forms the historical background of societies and cultures. One of the important factors determining mythology is the geographical environment in which mankind lived. Therefore, the components of the geographical environment have found their place in mythological stories. The aim of this study is to examine the geographical traces within Turkish mythology. In this context, the sources and texts present in the relevant article are examined in detail. In the publications obtained, issues that will overlap mythology and geography have been tried to be highlighted. It was tried to determine the geographical factors within Turkish mythology by taking into account the geographical region where the ancient Turks lived in historical times and the conditions of today. In this context, when Turkish mythology was examined, the relationship of elements belonging to flora and fauna, orogenic formations, hydrography, climatology and mines with the geographical environment was established. It has been observed that the elements in the natural environment and the sacred beings in mythological stories are similar not only in Turkish mythology but also in mythologies around the World. The Turks lived in a quite the distance from large water sources such as the sea, oceans and usually in places surrounded by mountains and dominated by arid climatic conditions. In terms of mines, they were able to find the iron ore easily and abundantly. Due to these natural conditions, in Turkish mythology, sanctity is predominantly attributed to the mountains, and the tree species that exist in the Central Asian Region, especially beech, are considered sacred. The number of mythological heroes related to the sea and oceans has been few.

Structured Abstract: Introduction

Since the early period of humanity, people have established relationships with nature, benefited from nature or imitated it. They were affected by the power or majesty of the living or inanimate beings they saw in their natural environment. They have mentioned these beings in their mythological stories with the help of their imaginations. When we look at the world mythologies, nations and communities were most influenced by the environment they lived in in their mythological stories. While the marine tribes developed mythological stories on the cult of water, the tribes living in arid areas focused on the sky and animals.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
Asst. Prof. Dr. Uşak University, Faculty of Art and Sciences, Department of Geography
ORCİD 0000-0002-2728-239X
uzeyir.yasak@usak.edu.tr
[**] Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisasns Üstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya ABD
PhD Student, Uşak University, School of Graduate Studies, *Geography*
ORCİD 0000-0003-3508-6118
huseyinmelihozdemir@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Yasak, Ü. & Özdemir, H. M. (2021). Türk mitolojisinde coğrafi izler. *Turkish Studies - Language, 16*(3), 1745-1764. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.52302
Received/Geliş: 10 August/Ağustos 2021 *Checked by plagiarism software*
Accepted/Kabul: 23 September/Eylül 2021 **Published/Yayın:** 25 September/Eylül 2021
CC BY-NC 4.0

It is necessary to consider the effect of geography on mythology in two contexts. The first of these is the natural elements that affect the content of mythological stories. The other is geographical location and natural factors that affect the interaction of cultures with other cultures. For example, the Egyptian Civilization developed in a naturally protected area surrounded by the sea on one side and the desert on the other. While it should be noted that there is no pure culture on earth, it should be noted that the Egyptian Civilization was less influenced by the outside and they formed a unique culture. Likewise, Turkish Civilization, located in an area surrounded by mountains, developed a unique culture.

Purpose and Method

The aim of this study, named Geographical Traces in Turkish Mythology, is to determine the effects of the Central Asian geography, which is the cultural center of the Turks, on Turkish mythology. For this purpose, today's geographical conditions of the Central Asian Region and the mythological stories of the Turks that have reached the present day have been examined and geographical reflections have been tried to be determined.

In order to understand the general outlines of Turkish mythology, previous studies were examined and literature searches were carried out (Bayat, 2020a; Bayat, 2020b; Çoruhlu, 2020). In addition, small sections from mythological stories were examined and parts that overlapped with the content of the research were determined (Bayat, 2020c; Şanlı, 2020). In addition to these, world mythologies and the regions where they emerged were examined and the effect of geography on mythology was investigated in a comparative way.

Findings

Mythology and the science of geography are related both in terms of its emergence and its product. The fact that societies or communities have been affected by natural environmental conditions in the myths they have put forward since the oral literature period shows the effect of geography at the point of emergence. The part of examining the emerging mythological stories is also related to geography within the scope of cultural geography (Tanrikulu, 2018; Buldur et al., 2016).

Like many nations in the world, Turks were deeply affected by the characteristics of the geographical area they lived in. This influence had a direct impact on their religious beliefs and mythological stories. They have positioned the elements they have seen frequently in their daily lives in their mythology. The natural elements of Central Asia gave the Turks the opportunity to create a unique culture and to reveal mythological stories. Although the mythological stories of civilizations with different geographical characteristics have common denominators and points of similarity, they are fundamentally different from each other.

When the findings about the emergence of the Turkish name are examined, it is seen that it is also related to mythology. Although there are different opinions, the common view is that the Turkish name emerged after Noah's Flood. In addition, when the word meanings of the Turkish name are looked at, the meanings such as “derived nation” point to the myths of derivation.

Conculusion and Discussion

The cultural center of the Turks is the Central Asian Region in the Asian Continent. Turks, who have a nomadic lifestyle, have existed in an area stretching from the Asian Continent to Europe. The Turks, who gave most of their mythological stories in Central Asia, were under the influence of natural environmental conditions. They believed that almost all of the natural elements they saw in the geographical region they lived in had spirits or that they represented a power.

The region where the ancient Turks lived consists mainly of plains and large mountain ranges rising suddenly at the end of the plains. With the effect of living in such a geographical region, the mountain element has come to the fore in his mythological stories. In addition, one of the requirements of living in such a region is to constantly protect oneself against attacks. For this reason, the myths of heroism in Turks, who have a warrior nature, are also intensely encountered.

In Central Asia, which has harsh climatic conditions, the effect of the climate has kept people vigorous and has a hard structure. The scarcity of precipitation and the presence of desert areas have led to a

different meaning to rain. This is how mythological elements such as stone or stone, which is believed to bring rain, emerged.

The ancient Turks, a hunting community, often encountered wolves while hunting in forested areas. The wolf's adaptation to harsh climatic conditions and being a strong animal aroused admiration among the Turks. It has even become an ancestor cult in creation myths beyond admiration. With its wolf features, it was not only limited to mythological stories, but also influenced the way of life. Wolves have been imitated, especially in hunting and warfare (like Turan's tactic). The scarcity of forest areas in the inhabited geography, the lands consisting of mountains and plains led the Turks to the sky. The eagle they saw in the sky was also interesting because humans did not have the ability to fly.

A certain part of mythological stories are based on imagination. But it is not really completely independent. People have mythized the beings they have seen in nature with their imaginations. When we look at Turkish mythology and world mythologies, it is seen that they are formed in their own natural environment and have their own unique differences. If Turkish mythology had been shaped in a different geographical region, different stories would have emerged from the mythological stories that have survived to the present day.

Keywords: Mythology, geography, mountains, environment, Turkish Mythology

Öz: Mitoloji toplumların ve kültürlerin tarihsel arka planını oluşturan önemli yapı taşlarıdır. Mitolojiyi belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Ancak bu faktörlerin içinde insanoğlunun yaşamış olduğu coğrafi çevre önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle coğrafi çevrenin bileşenleri, mitolojik hikâyelerin içerisinde kendilerine önemli ölçüde yer bulmuştur. Bu çalışmanın amacı Türk mitolojisinin içerisindeki coğrafi izleri incelemektir. Bu kapsamda ilgili yazında var olan kaynak ve metinler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Elde edilen yayınlar içerisinde mitoloji ile coğrafyayı örtüştürecek hususlar öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Eski Türklerin tarihi devirlerde yaşamış oldukları coğrafi bölge, günümüz şartları da dikkate alınarak Türk mitolojisi içerisinde yer alan coğrafi unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Türk mitolojisi incelendiğinde flora ve faunaya, orojenik oluşumlara, hidrografyaya, klimatoloji ve madenlere ait unsurların coğrafi çevre ile ilişkisi kurulmuştur. Sadece Türk mitolojisinde değil dünya mitolojilerinde de doğal çevrede yer alan unsurlar ile mitolojik hikâyeler içerisinde yer alan kutsal varlıkların benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Türkler, etrafı dağlar ile çevrili, kurak iklim şartlarının hâkim olduğu, deniz okyanus gibi büyük su kaynaklarından uzakta yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Maden bakımından ise demir madeni rahatlıkla ve bol miktarda bulabilmişlerdir. Bu doğal şartlara bağlı olarak Türk mitolojisinde ağırlıklı olarak dağlara kutsallık atfedilmiş, başta kayın olmak üzere Orta Asya Bölgesi'nde var olan ağaç türleri kutsal sayılmıştır. Deniz ve okyanuslar ile ilgili mitolojik kahramanların sayısı ise az olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, coğrafya, dağlar, çevre, Türk Mitolojisi

Giriş

Coğrafya, yeryüzü ile insan arasındaki etkileşimi nedensellik, karşılıklı ilgi ve dağılış prensiplerine bağlı kalarak inceleyen temel disiplinler içinde konumlanmış önemli bir bilim dalıdır. Bu yönüyle Coğrafya, insan-çevre etkileşimini hem fiziki çevre unsurlarının insan üzerindeki etkileri, hem de insanın mekân üzerinde bırakmış olduğu izler özeğinde incelemektedir. İnsanoğlu yeryüzünde varlık göstermeye başlamış olduğu ilk günden itibaren doğa ile etkileşim hâlinde olmuştur. Fiziki çevre unsurları ile insan arasındaki karşılıklı ilgi ise insanların yeryüzündeki maddi veya manevi eserlerinin birçoğunda etkisini göstermektedir.

Bilim nedir sorusuna fizyolojinin cevabı insan ve çevresi arasındaki etkileşimi olacaktır. Fizik ve kimya, mekâna dair birçok parçayı hesaba katmadan kuvvetlerin etkimesi üzerine değerlendirmelerde bulunmaktadır. Coğrafya bilimi ise kendi iç dinamikleri dolayısıyla değişkenlik gösteren mekânsal yapıların ne gibi etkiler ortaya çıkardığına odaklanmaktadır (Mackinder, 2013:80).

Coğrafya biliminin geçmişte modern bir kimlik kazanımı çevresel (coğrafi) determinizm görüşü ile olmuştur. Bilhassa 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında bu akım Friedrich Ratzel'in öncülüğünde olmak üzere, Davis, Semple, Huntington ve Demolins gibi Avrupalı ve Amerikan coğrafyacılar arasında oldukça fazla kabul görmüştür. Çevresel determinizm akımı sebep-sonuç ilişkisine dayalı bir görüşken, coğrafyada insan- çevre ilişkisine dayalı bir kabul görmüştür. (Şahin & Belge, 2016:440).

Çevresel determinizm görüşünün kaynağı Charles Darwin'in 1859 yılında yayınlamış olduğu *On the Origin of Species* (Türlerin Kökeni) isimli çalışmasına dayanmaktadır. Bu görüşe göre kültür, fiziki çevre şartlarına göre şekillenmektedir ve insan doğal çevrenin pasif bir ürünüdür. Yani çevresel determinizme göre dünya üzerinde aynı fiziki çevre şartlarına sahip alanların kültürleri de birbirine benzer olmak durumundadır (Jordan &Domosh 2005).

Avrupalı araştırmacıların büyük bir kısmı çevresel determinizm görüşünün temellerini Darwin ve çalışmalarına dayandırsalar da, 14. yüzyılda yaşamış olan ünlü İslam düşünürü İbn-i Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde insan-çevre etkileşimini merkeze almıştır. İbn-i Haldun eserinde devlet ve milletlerin dağılışı, kır ve şehir hayatı, nüfus gibi konuları ele almış ve aynı zamanda bu beşeri unsurları etkileyen doğal çevre unsurlarını da açıklamıştır. Örneğin, yeryüzündeki yerleşik alanları incelemiş ve iklimsel faktörlerin uygarlıklar ve ilerleme seviyeleri üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. 19. yüzyılda bu görüşe çevresel determinizm adı verilmiştir, hatta İbn-i Haldun'un fikirlerinin coğrafyacılar tarafından kabulünde temel etken olmuştur (Şahin & Belge, 2016:440).

Çevresel determinizm görüşü en popüler olduğu dönemde dahi yoğun eleştiriler almıştır. 1930'lu yıllarda ise popülaritesini yitirmiştir (Şahin & Belge, 2016:440). Tarihte ilk kez MÖ 3. yüzyılda ifade edilen "coğrafya" kavramı, zaman içerisinde bilimsel bir kimlik almasının yanı sıra, insan-mekân etkileşimini merkeze alması sebebiyle de ayrı bir popülariteye sahip olmuştur. Sonuç itibariyle coğrafya bir taraftan popüler kültürün temsilcisi olurken diğer taraftan da yeryüzündeki siyasi, kültürel, ekonomik ve doğal unsurların çekirdeğini meydana getiren kapsamlı ve stratejik bir disiplin olmuştur (Özgen, 2012:3). Coğrafya bilimi tarihsel süreç içerisinde ülkelerin veya toplumların farklı dünya görüşlerine bağlı olarak hem gelişimini sürdürmüş hem de kendi içerisinde farklı paradigmalar üretmiştir (Özgen, 2011:2570). Günümüzde coğrafya bilimi idiografik/nomotetik, pozitivist/hümanist, kantitatif/kalitatif, modern/postmodern, liberal/marksist vb tüm bakış açılarını kendi potasında eriten, plütarist (çoğulcu) bir disiplindir (Yavan, 2005:412).

Herhangi bir coğrafi oluşum veya unsuru tek bir görüş ekseninde eksiksiz olarak ifade etmek oldukça zordur. Örneğin, insan-mekân etkileşimini possibilist görüşe göre değerlendiren March'a göre her ne kadar genel kanı dünyanın insanı yarattığını öne sürse de gerçekte insan dünyayı yaratmıştır (Özgüç & Tümertekin, 2000:211). Coğrafyayı probabilist yaklaşıma göre tanımlayan Ardel'e göre yeryüzündeki tüm unsurlar birbiri üzerinde karşılıklı bir etkileşime sahiptir (Özgen, 2012:6). Hümanist coğrafya görüşünde bulunan Hasson'a göre ise insan faaliyetleri ile çevre arasındaki etkileşime içsel anlamlandırma açısından bakılmalıdır (Hasson, 1984:11). Görüldüğü üzere sayısı artırılabilecek birçok örnek ve yaklaşımlar coğrafi açıklamalar yapılmıştır. Her birisinin kendisine özgü, uygulanacak çalışmaya göre haklılık payları mevcuttur. Bu çalışmada diğer coğrafi yaklaşımlar da göz önünde bulundurularak Türk Mitolojisi üzerindeki coğrafi izler incelenecektir.

Dünyada farklı coğrafi bölgelerde yaşamını devam ettiren toplulukların tarihi birbirinden farklı bir biçimde gelişim göstermiştir. Gezegenimizin yaşamış olduğu son Buzul Çağı'nı takip eden 13.000 yılda dünyanın bazı bölgelerinde insanlık metal aletlere sahip, okuryazar sanayi toplumları seviyesine erişirken, bazı bölgelerde okuryazar olmayan, primer faaliyetler ile sağlayan toplumlar ortaya çıkmıştır. Bunlara ek olarak bazı bölgelerde ise hâlen taş aletler kullanan ve avcı toplayıcı yaşamı devam ettiren halklar mevcuttur. Bu farklılıkları ortaya çıkaran unsurların en başında dünya üzerinde yaşayan toplumların hepsinin aynı coğrafi çevre şartlarına sahip olmayışı

gelmektedir. Örneğin; Kuzey Avrupa ülkelerinde yaşayan insanlar soğuk iklim şartlarının uyarıcı etkilerinden bahsetmektedirler. Sıcak, nemli, tropikal iklim sahalarında yaşayan insanların ise yaratıcılık düzeylerinin zayıf olduğu düşünülmektedir. Tropikal iklimlerde yaşamakta olan insanlar mevsimsel geçişler yaşamadıklarından dolayı tekdüze bir yaşam tarzına sahipken, kutuplara yakın sahalarda yaşamını idame ettiren topluluklar değişen mevsim şartlarına göre hazırlıklar yapmak zorunda kalmaktadırlar (Diamond, 2018:1-12).

Fiziki çevre şartları insanların sadece üretim, barınma ve tüketim alışkanlıklarını etkilememiştir. Aynı zamanda toplumsal ilişkiler ve düşünce tarzları üzerinde de etkili olmuştur. Yerleşik hayatın ilk dönemlerinde verimli ovalar, ulaşım bakımından elverişli akarsular ve alçak dağlara sahip olan Çin'de tarımsal üretim mümkün olmuştur. Tarımla ilgilenen toplumlar diğerlerine göre birbirleri ile daha iyi geçinmek durumunda olmuşlardır. Bilhassa Güney Çin ve Japonya gibi pirinç üretimi yapan topluluklarda bu durum daha ön plana çıkmıştır. Sarı Irmak Vadisi'ne sahip Kuzey Çin gibi sulamaya dayalı tarımın yapılmış olduğu sahalarda ise komşularla iyi geçinmeye ek olarak merkezi denetim de gelişim göstermiştir. Köylüler ihtiyar heyeti ve bir kral temsilcisi tarafından yönetilmiş ve kendilerine çizilmiş sınırlarda yaşamışlardır. Aynı dönemde denize uzanan dağlık sahalardan oluşan Yunanistan'da ise durum daha farklıdır. Yunanistan'da yaşayan insanlar mevcut dönem şartlarında avcılık, hayvancılık, balıkçılık, ticaret ve korsancılık gibi faaliyetlerle uğraşmışlardır. Ticaret faaliyetleri dışında insanlar uyumlu çalışmak veya işbirliği yapmak zorunda değillerdi. Yerleşik tarım faaliyetlerinin Yunanistan'a gelişi Çin'den iki bin yıl sonra olmuştur. Ayrıca tarımsal faaliyetler insanın yaşamını idame ettirmek zorunda olduğu bir faaliyetten ziyade oldukça kısa bir süre içerisinde ticaret ürünü halini almıştır. MÖ 6. yüzyılda tarımla uğraşan Yunanlılar köylü değil iş adamı statüsüne sahipti. Bu durum Yunanlılara, Çinlilere göre daha bireysel hareket etme şansı tanımaktaydı. Birbirine bağımlı olmayan Yunanlılar ise rahat bir şekilde pazarda veya mecliste birbiri ile tartışabilmekteydi (Nisbett, 2013:40-42).

Mitoloji ve Coğrafya İlişkisi

İlkçağ'da yeryüzünde yaşayan insanlar, günümüz teknolojik şartlarına sahip değillerdi ve doğal çevrelerinde yer alan fiziki coğrafya unsurlarına bir anlam yükleme gereksinimi duymuşlardır. Doğal çevrelerinde görmüş oldukları olayları veya canlıları kendi eylemleri ile bağdaştırarak izah edebilmişlerdir. Bu noktadan hareketle, gökyüzü, gök gürültüsü, yağmur, güneş, ay okyanus, deprem, rüzgâr, hortum gibi doğa olaylarını kişileştirmişlerdir (Fiske, 2014:32). Paleolitik Çağ'da insanlar fiziksel güç açısından ve bilimsel gelişiminin düşük olması nedeniyle doğa güçleri karşısında zayıf kalmışlardır. Doğanın kendilerine sunmuş olduğu kaynaklara saygı duymuşlar, faydalanmışlar ve kendilerinde mevcut olmayan bu Tanrısal güce kendilerini borçlu hissetmişlerdir (İnce Yakar, 2019:714).

"Mitoloji, bizleri çepeçevre saran yaşanılan bir geçmişin dilde, ritüelde ve tasvirlerde gerçekleşen diyalektiğidir. Her halkın millî tefekkürünün, millî psikolojisinin, kendine has özelliklerinin ilk ve temel kaynağı mitolojidir" (Bayat, 2020a:15). Mitlerin kaynağı olarak özellikler erken devirler açısından bakıldığında din etkeni ortaya çıkmaktadır. Mitleri zenginleştiren ve besleyen en önemli kaynak ise törenler ve büyü ile ilgili gerçekleştirilen uygulamalar olmuştur. Mitler genel olarak kutsal bir öyküyü, insanlığın ilk dönemlerini, masallara özgü zamanlarda gerçekleşmiş olayları konu edinmektedir. Doğaüstü varlıkların ortaya koymuş oldukları üstün başarıları aktarmaktadırlar (Çoruhlu, 2020:23 İnsanlığın erken dönemlerinde coğrafi yapı unsurları (dağlar, ovalar, akarsular vb) insanları kendileri ile uyumlu olarak yaşamaya ve fikir üretmeye yönlendirmiştir. Hatta bu doğal unsurlar, insanların yaşamsal faaliyetleri ve dini inanç sistemlerini de derinden etkilemiştir (Jacobsen, 1977:128). Toplumların geçmiş tecrübelerini anlamak için mitolojiler başvurulacak ilk referans kaynaklar olmalıdır. Mitolojiyi anlamak demek, ait olduğu toplumu ve o toplumun yaşadığı mekânı anlamak demek olacaktır. Dünya mitolojilerindeki örneklere bakıldığında doğal çevrelerinin etkilerinde kaldığını açıkça görebilmekteyiz. Örneğin; Japon mitolojisinde denizlerle ilgili anlatılar su perileri, su altındaki

saraylar, balığa dönüşen insanlar, devasa dalgalar ve su baskınları anlatılır. İskandinav mitolojisinde ise sert iklim şartlarının insan karakterine yansımaları görülmektedir (Şanlı, 2020:15-16).

Mitolojilerin ortaya çıkış noktalarının en başında coğrafya gelmektedir. Bir toplumun yaşamsal faaliyetlerinde ve kültürünün oluşmasında içerisinde yaşamış olduğu coğrafi faktörler (iklim şartları, göller, denizler, akarsular, bitki örtüsü, ormanlar, madenler) belirleyici unsurlardır. Örneğin; göç hareketleri veya yerleşik yaşam tarzı, üretim faaliyetleri gibi sosyal ve ekonomik faaliyetleri ve dini, kültürel yapılarını büyük oranda etkilemektedir (Çobanoğlu, 2013:34).

Türklerin Yaşamış Oldukları Coğrafya

Dünya tarihine bakıldığı zaman tüm toplumlar yaşamlarını idame ettirdikleri doğal ortam ile bütünleşme yoluna giderek yaşamlarını devam ettirme çabasında olmuşlardır. Ilıman iklim, sulak araziler, dağlık alanlar, ormanlar veya çöllerde yaşayan topluluklar doğal şartların avantajlarından faydalanma yoluna gitmişlerdir. Tarihte uygarlığın temsilcileri olarak gösterilen Mısır, Hint, Mezopotamya ve Akdeniz uygarlıkları uygun iklim şartları, verimli topraklar ve su kaynakları etrafında kurulmuş ve gelişmişlerdir. Şartların bu kadar uygun olmadığı hatta zorlu coğrafyalarda yaşam sürmüş olan toplulukların mücadelesi ise takdire şayandır (Taşağıl, 2020:29).

Türkler uzun bir dönem boyunca konar-göçer yaşam tarzında hayatlarını devam ettirmişlerdir. Yazı ile de geç tanışmış olmaları Türklere ait eski dönemlere ait bilgi temininde zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Türkler ile ilgili bilgi içeren en eski kaynak MÖ 97 yılına ait Çin kaynağıdır. Bu kaynağa göre en eski Türk yurdu batı sınırında Aral Gölü çevresi, doğuda Orhon ve Tula nehirleri, kuzeyde Lena ve Yenisey nehirlerinin orta kesimleri ile güneyde Siriderya'nın kaynağına kadar uzan bir alandır. Fakat Türklerin coğrafyasının özeğini Altay dağları ile orta Yenisey bölgesi oluşturmaktadır (Özey, 2011:1).

Eski Türk coğrafyasını ana hatları ile tundra, tayga, bozkır, çöl ve vaha alanları olarak ayırmak doğru olacaktır. Kuzeyde tundralık alanda yaşayanlar sadece hayatta kalma mücadelesi verebilmişlerdir. Bu bölgede kısıtlı miktarda avcılık yapabilmiş ve ren geyiği yetiştirebilmişlerdir. Tayga (orman) kuşağında yaşayanların durumu kuzeyde yaşayanlara göre daha iyidir. Ekonomik faaliyet olarak avcılık ve balıkçılık yapmışlardır. Çöl ve vaha alanları çöllerin içerisinde dünyanın en verimli alanlarından birisini oluşturmaktadır. Tarımsal açıdan verimli ve doğal kaynak bakımından ise zengin bir sahadır. Bunlara ek olarak İpek Yolu ticareti ile birlikte buradaki kültürün etki sahası küresel boyuta gelmiştir. En kalabalık nüfusu bozkır sahası barındırmıştır. Koyun, keçi, at, deve ve sığır sürülerinden elde edilen gelire dayalı bir ekonomik düzene sahip olmuştur. Bu sürüleri besleyebilmek için sürekli göç etmek durumunda kalmışlardır. Bu noktadan hareketle Çin kaynakları, bozkırda yaşayan Türklerden bahsederken "otluk alanları ve suları takip ederek yaşarlar" diye bahsetmişlerdir (Taşağıl, 2020:30).

Türkler tarihi dönemlerde farklı sahalarda varlık göstermiş olmalarına karşın ana hatları ile yaşamış oldukları alanın sınırını belirlemek mümkündür. Genel olarak gezip dolaşmış oldukları alanlar 32˚-56˚ kuzey enlemleri arası varlık sahaları olmuştur. Türklerin anayurdu içerisinde; Altay Dağları, Tanrı Dağları-Kuzeybatı Asya sahası (günümüz Kazakistan topraklarının doğusu ve İrtiş-Ural arası), Altaylar-Kırgız bozkırları, Kingan Dağları, Shan-si, Ordos ve Kansu alanları, Çin'in kuzey kesimi ve son olarak Baykal Gölü'nün güneybatısı yer almaktadır (Gömeç, 2018:103-104).

Dağlar, yaylalar ve bozkır Türk Dünyası'na mâl olmuş doğal sembolleridirler. Türkler'in hayvancılık faaliyetlerinde dağlar, yaylalar ve bozkırlar en uygun otlakları sunmuşlardır. Türkler için bu nedenle geçmiş dönemlerde "dağlı" ismi de verilmiştir (Özey, 2011:1).

Türk Mitolojisi'nde Coğrafya İzleri

Türk Mitolojisi Flora ve Fauna İlişkisi

Türk mitolojisinde ağacın farklı bir yeri ve farklı anlamları bulunmaktadır. Ağacın yağmur yağdırma, güneş açtırma, hamile kadınların kolay doğum yapmasını sağlama, üç âlemi (yeraltı, yerüstü ve gökyüzü) birbirine bağlama vb güçleri olduğuna inanılmıştır (Ergun, 2012:25-26). Ağaca "hayat ağacı" kapsamında yaklaşılmıştır. Fakat bu ağaç tek bir ağaç türünden ibaret olmamıştır. Türk mitolojisinde en çok ön plana çıkan ağaç türleri, kayın, çam, sedir, ardıç ve çınar olmuştur. Ayrıca çınar, ekşi nar, söğüt, ıhlamur ve dut gibi ağaç ve çalıların insanları kötü ruhlardan koruduğuna inanılmıştır (Ergun, 2012:247). Bu ağaçlara ek olarak, hayat, meşe, kavak gibi ağaç türleri de Türk mitolojisinde yer almıştır (Arslan, 2014:63).

Türk ekosisteminde olmazsa olmaz unsurlardan birisi orman varlığıdır. Sosyo-ekonomik sistemi oluşturan temel dayanaklardan birisidir. Yaşamın doğal seyrinde böylesine yer edinen orman, mitolojide de kendisine korunması gereken bir varlık olarak yer bulmuştur. Genellikle ormanlık sahalara yakın bölgelerde yaşayan Türk kavimlerinde ağaç ile ilgili mitolojik hikâyeler daha fazla iken diğer yerleşik Türk boylarında da ağaç hikâyeleri mevcuttur (Bayat, 2020b:167). Türklerde avcılık besin kaynağı sağlayabilmek için önemli bir faaliyetti. Avcılık yapabilmek için bazı özel coğrafi şartların bulunduğu sahaların bulunması gerekmektedir. Avcılık kültünün temelleri dağlık ve ormanlık bir saha olan Sibirya'da iğne yapraklı ağaçlardan oluşan tayga ormanlarında atılmıştır. Bozkır sahalarında hayvancılık ve çoban kültürü oluşurken, Altay ve Sibirya'nın ormanlık sahalarında avcılık temelleri atılmıştır (Bayat, 2020b:188).

Eski Türkler birden fazla ağacı kutsal olarak görmüşlerdir. Ancak içlerinde en makbul olanı kayın ağacı olmuştur. Hatta her şaman ayininde bir kayın ağacının muhakkak bulundurulması da bunun ispatıdır. Şamanist mitolojiye göre kayın ağacı yeryüzüne gelişi tanrı Ülgen ve Umay ile birlikte olmuştur (Çoruhlu, 2020:181). Türk-Altay mitolojisine göre Gök Tanrı yeryüzüne hükmetmesi ve insanlığı yönetmesi için bir nesil yaratmaya karar vermiştir.

Şekil 1: İçerisinde Somutlaşmış Yer Ana'nın Yaşadığı Ağaç Ana Tasviri

Kaynak: Bayat, 2020b: 19

Kübey Hatun hamile kalmıştır ve ondan, göğün üçüncü katında Er Sogotoh dünyaya gelmiştir. Doğduğu anda yeryüzüne indirilen Er Sogotoh yeryüzündeki en değerli ağaç olan Ulu Kayın'a emanet edilmiştir. Ulu Kayın dünyanın tam merkezinde bulunmaktaydı ve yer ile gök onun demirden sert gövdesine dayanmaktaydı (Şekil 1), (Şanlı, 2020:135).

Kayın ağacına Türk mitolojisinde yüklenen bir diğer anlamda "Hayat Ağacı" anlamdır. Altay efsanelerine göre gökyüzünün 12. katına kadar yükselen Dünya Dağı'nın üzerinde bir kayın ağacı vardır. Efsanede kayın ağacı Türklerin kutsal "gök kayınları" olarak geçmektedir. Efsanenin kayın ağacı ile ilgili bir kısmı şöyledir:

"Büyük bir dağ yükselir, on iki gök katından

Dağda bir kayın vardı, yaprakları altından

Kayının altındaysa, küçük bir çukur vardı

Bir karış bile değil, o kadar yüzlek ve dardı

Bu çukur hep doluydu, kutsal hayat suyuyla

İçen ölmez olurdu, ebedi bir duyuyla"

Kayın ağacı (Fagus orientalis, Fagus silvatica), orta derecede su isteği olan (mezofit), sıcaklık olarak -25˚C'ye kadar yaşamsal fonksiyonlarını devam ettirebilen, ışık isteği bakımından gölge bitkileri kategorisine giren bir bitki türüdür (Efe, 2010:165-171). Sahip olduğu bu özellikler ile kayın ağacı Türklerin yaşamış olduğu zorlu coğrafyalarda kendisine yer bulabilmiştir. Çevrelerinde zorlu şartlara karşı bu derece direnç gösterebilen ağaç türünü mitolojilerinde farklı noktalarda işlemişlerdir. Bir Akdeniz medeniyeti olan Yunanlılarda ise zeytin ağacı ön plana çıkan ağaç türüdür. Zeytin dalı birçok mitolojik hikâyede işlenmiştir. Antik Yunan mitolojisine göre, Atina şehrine Athena'nın adını verilişi iki tanrı arasında bir yarışma sonucunda olmuştur.

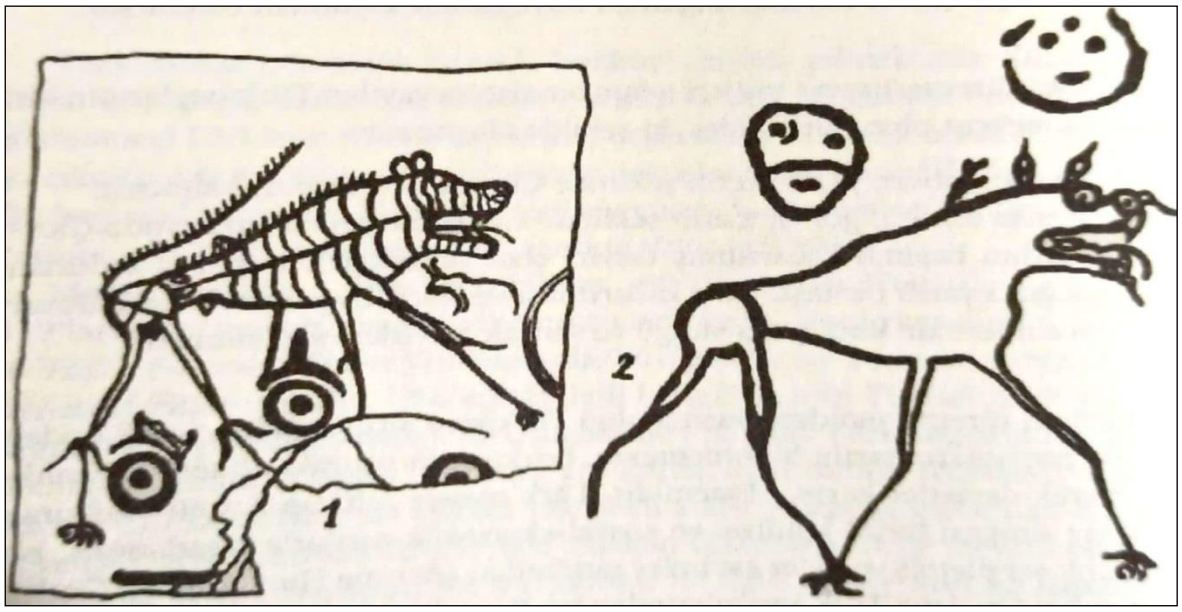
Hem Poseidon hem de Athena şehre kendi adlarının verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Zeus ise ikisinden hangisi insanlık adına daha faydalı bir şey gerçekleştirirse Kekrops'un kurduğu şehre onun adının verileceğini belirtmiştir. Poseidon üç dişli yabasını deniz kenarında bulunan bir kayaya vurduğu anda denizin içerisinden bir at kişneyerek çıkmıştır. Athena ise sıra kendisine geldiğinde elindeki mızrağını yavaş bir şekilde dokundurunca yerden dalları zeytinlerle dolu gümüş renkli bir zeytin ağacı belirmiştir. Buradan iki anlam çıkmaktadır. Birincisi görevi savaş arabalarını çekmek olan atın zeytin kadar fayda sağlamayacağı, ikincisi ise barışı temsil eden zeytin dalının savaşı sembolize eden ata üstün gelmesidir. Barışı destekleyen topluluk Athena'ya destek verir ve şehrin ismi Atine olur (Can, 1994:48).

Zeytin ağacı (Olea europaea) Akdeniz İklimi'ne özgü bir bitki türüdür. Sıcaklıkların -10˚C'yi gördüğü alanlarda zarar görmektedir. Meyve veren bir bitki olması, meyvesinin ham ve olgunlaşmış olarak tüketilebilmesi ve ayrıca meyvesinden yağ elde edilebilmesi zeytin ağacını önemli bir yere getirmiştir. İki farklı coğrafyada yaşamış ve mitolojik hikâyeler oluşturmuş olan Türk ve Yunan mitolojilerinde ağaç mitleri üzerinde farklılıklar görülmektedir. Türklerin yaşamış olduğu bölgenin zeytin ağacının yetişmesine elverişli olmaması ağaç mitlerinde yer almasını engellemiştir.

Tanrılar mitolojik inançlara göre insan, hayvan veya bir doğa gücü olarak belirebilmektedir (Hattstein, 2015:14). İnsanoğlu dünya sahnesine çıktığı andan itibaren hayvanlarla ilişki kurmaya başlamıştır. Yeryüzündeki ilk faaliyetleri avcılık ve toplayıcılık olan insanlar hayvanlardan ilk olarak besin maddesi olarak faydalanmışlardır. Zaman içerisinde hayvanları ehlileştirmeyi başarmasının ardından insanoğlu hayvanları kendilerine yardımcı olarak kullanmaya başlamışlardır. Göçebe yaşam döneminde yük taşıyıcı olarak kullandıkları hayvanları, savaş dönemlerinde binek aracı, yerleşik hayata geçtiklerinde ise tarlalarını sürmek için kullanmışlardır (Tansü & Güvenç, 2015:2).

İnsanlar zoomorfik evrede hayvanları tanrı olarak kabul etmişlerdir. Coğrafi, sosyal ve ekonomik şartlara bağlı olarak hayvanlar arasından memeli olan türler mitolojide yer almıştır (Armutak, 2004:143). Türk milleti binlerce yıllık mazisinde konar-göçer yaşamlarının da etkisiyle birçok hayvan türünü tanıma fırsatı bulmuşlardır. Bu hayvanlardan bazısını kutsal atfetmişler, bazılarının kötülük getirdiğine inanmışlar, bazılarını ise doğrudan ailenin bir parçası olarak görmüşlerdir (Tansü & Güvenç, 2015:2). Türk mitolojisinde en önemli hayvan türleri, kurt, geyik ve kartal olmuştur. Hayvanlar, Türk mitolojisinde farklı şekillerde yer almaktadır. Bazı mitolojik hikâyelere göre dünya bir hayvanın üzerinde yer almaktadır. Türeyiş mitolojilerinde insanın bir hayvandan (genellikle kurt) meydana geldiği belirtilmektedir. Hayvanın mitolojide bir diğer rolü ise koruyuculuktur.

Şekil 2: Kırgızistan'da Bulunmuş, Muhtemelen M.Ö. Ait Semavi Kurt Tasvirleri

Kaynak: Bayat, 2020a:156

Türk mitolojisinde yer alan en önemli hayvan figürü kurttur. Kurt Türk milletinin sembolü durumundadır (Şekil 2 ve 3). Oğuz Destanı'nda ve diğer destanlarda yol gösterici rolüne sahiptir.

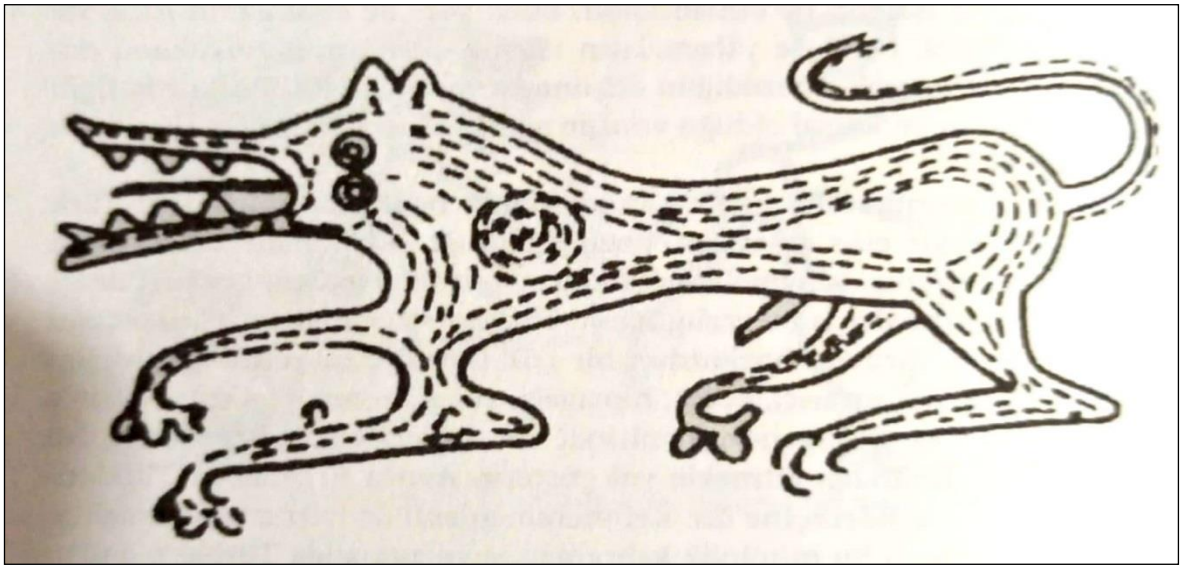
"Bir kurt göründü, ışıkta soluyarak!

Bir kurt ki gök yeleli! Bir kurt ki gömgök tüylü!

Bakıyordu Oğuz'a, ışıkta uluyarak!" (Gülşen, 2013).

Uygur Devleti'nin Doğu Türkistan topraklarında ikinci kez kurulmasından önce Türklerin yaşamlarını sürmüş oldukları coğrafi çevre hayvanların mitolojide önemli bir yer edinmesine yol açmıştır. Bu hayvanların arasında ise en ön plana çıkanı kurttur. Orta ve İç Asya topraklarında avcılık ve hayvancılık ile yaşamlarını idame ettiren Türklerin en fazla karşılaştıkları ve en fazla çekindikleri hayvan kurt olmuştur. Kurtların yırtıcı bir hayvan olmaları ve fiziksel olarak güçlü olmaları onlara doğaüstü güçlerin yakıştırılmasını sağlamıştır. Zamanla Türkler kurtlar ile kendi yaşam biçimlerini özdeşleştirmiştir, kendileri konar-göçer yaşarken yerleşik olarak yaşayan güney kavimleriyle kurtların yaşam tarzına benzer bir mücadele vermişlerdir (Çoruhlu, 2020:173).

Şekil 3: Azerbaycan'da Bulunmuş M.Ö. 1. Bin Yıla Ait Mitolojik Kurt Tasviri

Kaynak: Bayat, 2020a:156

Kurt proto-Türklerde bir totem ürünüyken Hunlar döneminde ata kültünde yer almaya başlamıştır. Çin kaynaklarında kurt egemenlik ve yiğitlikle bağdaştırılmıştır. Bir Çin yıllığında yer alan bilgiler şu şekildedir; "Sancaklarının başına altından kurt başı takarlar. Muhafızlarına savaşçılarına fu-li (börü) derler. Çin dilinde anlamı kurt demektir, yani kurttan doğmuşlardır..." (Taşağıl, 1988:187). Kurdun Türkçe'de adlarından birisi böri'dir. Kelime bu haliyle Orhon kitabelerinde, Uygur kaynaklarında ve Oğuz Kağan Destanı'nda geçmektedir. Çin kaynaklarında ise fu-li (börü) olarak ifade edilmektedir (Kafesoğlu, 2000:331).

Kurdun Türk mitolojisinde yer aldığı rolleri; ata, ana, kılavuz, rehber, kurtarıcı, bağımsızlık sembolü, Turan Taktiği sembolü, gücün sembolü, aklın ve cesaretin sembolü şeklindedir (Altun, 2019:95-98). Türklerin köken mitlerinin başında bozkurt mitleri yer almaktadır. Kozmik doğumda başrol üstlenen bozkurt Türklerin köken mitlerini eşsiz kılmıştır (Bayat, 2020a:154).

Türklerin kurdu ata veya ana olarak görmelerine sebep olarak iki neden ortaya konulmaktadır. İlk olarak kurdun güçlü bir canlı olması ve Türklerin gücünü temsil ettiğine inanılması. İkincisi ise komşuları olan Çin'in kökenini genellikle böcek veya sürüngenlere dayandırması ve buna karşılık kendilerine yakışır bir canlı ile kendilerini ifade etme isteğidir (Altun, 2019:95).

Oğuz Destanı'nda kurt yol gösterici olarak belirmiştir.

Bir kurt ki, erkek bir kurt!/ Gök tüylü, Gök yeleli!/ Bu kurt döndü Oğuz'a bakmadann sağa sola, Dedi: "Ey oğul şimdi, ordunu çıkar yola!/ Halkını beğlerini, atlandır çıkar yola", "Baş çekip göstereyim, doğru yol nerde ola"/ Oğuz Kağan baktı ki, erkek kurt önler gider, ordunun öncüleri, bozkurdu gözler gider (Ögel,1998:122).

Türk mitolojisinde yer alan bir diğer önemli hayvan geyiktir (Fotoğraf 1). Geyiğin Türklerde mitolojideki varlığı mezolitik devre kadar dayanmaktadır. Geyik Türk destanlarında genellikle, dağların, vadileri veya sarp kayalıkların arasında kaybolan sihirli olduğuna inanılan bir canlıdır (Kurt, 2020:61). Asya Kıtası'nın kuzey kesimlerinde yer alan tayga kuşağının güney kısımlarında en sık rastlanan canlılardan birisi Asya Kızıl Geyiği'dir. Yenisey Irmağı'nın doğusuna geçince ise Misk Geyiği (Moschus moschiferus) görülmektedir.

Fotoğraf 1: Moğolistan'da Bilge Kağan'ın Mezar Külliyesindeki Hazineden Çıkarılan Geyik Heykelciği

Kaynak: Çoruhlu, 2020:429

Orta Asya'nın yüksek yaylaları kendine özgü birçok canlı türüne sahiptir. Bunlardan birisi de endemik bir tür olan Alaska Geyiği (Alces alces)'dir (Efe, 2010:295-298). Mitolojide tasvir edilen coğrafi çevre ve kutsal sayılan geyik bölgenin sunmuş olduğu şartlara bağlı olarak gelişmiştir.

Türk toplumunda gökyüzü erişilmesi güç oluşundan dolayı kutsal görülmüştür. Hayvanlara ait özelliklerden taklit edilemeyen tek özelliğin uçma yetisi oluşu kuşlara yüklenen kutsal misyonları ayrı bir noktaya taşımıştır. Kuşların arasında ise kartalın hem büyük ve ihtişamlı oluşu, hem de gökyüzünde yer alması astronomik bir boyut kazanmasını da sağlamıştır (Kumru, 2017:401). Yakutlar en yüksek ruhu kartalların taşıdığına inanmışlardır ve Gök Tanrı'nın yansıması olarak Dünya Ağacı tepesinde tasavvur etmişlerdir.

Kartal simgesi sadece Türk mitolojisine özgü değildir. Dünya üzerinde birçok millet kartalı kendilerine sembol olarak seçmişlerdir. Fakat kartalın nasıl bir formda olduğu veya nelerle mücadele ettiği yaşanılan çevreye göre değişkenlik göstermiştir. Örneğin Dede Korkut kitabında kartal "Çalkarakuş" olarak isimlendirilmiş ve yaşam alanı şu şekilde betimlenmiştir; " yüksek kayalar başında yuva tutan, güçlü ulu tanrıya yakın uçan, mancılığı ağır taştan gızıldayıp sertçe inen, arı gölün ördeğini şakıyıp alan..." (Gökyay, 1980:50). Çin mitolojisinde kartal deniz üzerinde yer alan bir kaya parçası üzerinde savaş veren kahramanı temsil eder (Eberhard,2000:165).

Türk Mitolojisi ve Dağ İlişkisi

Dağlar ihtişamlı bir coğrafi yapı olmaları nedeniyle birçok milletin efsanelerine konu olmuştur. Türk mitolojisinde dağlar Tanrı'ya yakınlığın, kahramanlığın ve yaşama güvencesinin sembolü olmuştur (Arda, 2014:26). Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan dağlar zaman içerisinde iye kategorisinde bir anlama kavuşmuştur. Dağlar, sadece bir doğa kültü olmaktan ziyade aynı zamanda köken mitlerinin özelliklerini de barındırır. Hemen hemen her boyun, kabilenin veya soyun bir kutsal dağı bulunması, soyların kendi ruhlarını dağların ruhu ile özdeşleştirmesi iki mitolojik konuyu bir araya getirmiştir. Dağlar, dağ-orman avcısı olan Altay-Sayan Türklerinde kendi soyları için önemli bir sosyo-ekonomik kavram olmasının yanı sıra türeme, koruyucu ruh, ritüeller için mekân olma, kutsal vatan gibi çeşitli anlamlar barındırmıştır. Dağlar Türkler için zor

zamanlarda ise sığınma alanı olmuşlardır. Zaman zaman düşmandan korunmak için dağlara sığınıldığı Ergenekon gibi destanlarda karşımıza çıkmaktadır (Bayat, 2020b:218-230).

Dünya üzerinde Türklerin yaşamış oldukları bölgeye Türkistan adı verilmektedir. Yüzölçümü bakımından 5.828.000 km²'yi kapsayan bir alandır. Bu alana verilen bir diğer isim ise Uluğ Türkistan'dır. Uluğ Türkistan Doğu ve Batı olmak üzere iki bölgeden oluşmaktadır. İki bölgeyi birbirinden ayıran doğal unsur Pamir Dağları'dır. Türkistan toprakları bir çadıra benzetilirse bu çadırın direğini de Pamir Dağları oluşturmaktadır. Türklerin dünya ile ilgili mitlerinde dünyanın direği olarak betimledikleri dağın Pamir Dağları olması kuvvetle muhtemeldir (Özey, 2011:193-195).

Uluğ Türkistan coğrafyası jeolojik bakımdan iki büyük kara kütlesi olan Angara Kalkanı ile Hindistan Platformu'nun birbirine doğru hareket etmesi sonucu şekillenmiştir. Angara Kalkanı'nın hemen güneyinde Altay Dağları oluşurken, Hindistan Platformu'nun kuzeyinde de dünyanın çatısı olarak nitelendirilen Himalayalar yer almaktadır. Bu oluşum dünyada emsali görülmeyen ovalar ve bu ovalardan aniden yükselen dik ve sarp dağlık arazilerden oluşan yeryüzü şekillerini meydana getirmiştir (Özey, 2011:196).

Türkler yaşamış oldukları coğrafyada engin dağları mitolojilerinde sıklıkla işlemişlerdir. Her Türk efsanesinde bu dağlar doğrudan veya dolaylı olarak kullanılmıştır. Göktürk kitabelerinde gök, yer ve insanlığın Tanrı tarafından yaratıldığı anlatılmıştır (Ögel, 1995:425). Orta Asya ikliminin kurak oluşunda etrafını çevreleyen yüksek dağlar ve okyanuslardan uzakta kalışı etkilidir. Ural Dağları bölgeyi Avrupa'dan ayırmaktadır, en yüksek dağ silsilesi ise Pamir Dağları'dır. Bölgenin batısında Kafkaslar, Hazar Denizi güneyinde Ebru, Nebit Dağ ve Hindikuş gibi sıradağlar yer almaktadır. Türk mitolojisinde ayrı bir yeri olan Tanrı Dağları'da Pamirlere bitişiktir. Bölgenin kuzey kesiminde Sibiry'nın güneyinde 4800 m yüksekliğe sahip Altay Dağları yer almaktadır. Altaylardan Baykal Gölü'ne doğru Sayan (Kögmen) Dağları uzanmaktadır (Taşağıl,2020: 32-33).

Türklerin yaşamış oldukları coğrafyanın dağlar ile çevrili olması sadece mitolojilerinde dağlara bolca yer vermelerine yol açmasının yanı sıra aynı zamanda Türk kültürünün korunaklı bir alanda izole kalarak özgün bir şekilde varlığını devam ettirmesini de sağlamıştır. Tengri Dağları, ana hatları ile doğu batı yönünde uzanış göstererek doğal bir set oluşturmuştur. Bu set Doğu Türkistan üzerinden Hindistan, İran üzerinden Mezopotamya ve kuzey kesimde yer alan Kazakistan- Moğolistan stepleri arasında yer almaktadır. Dünya üzerinde arı olarak varlığını devam ettirebilmiş medeniyet yoktur. Türk kültürü de Çin ve Pers medeniyetlerinden az da olsa etkilenmiştir. Ancak yaşamış oldukları coğrafya kültürün özgün yapısını büyük oranda korumasına olanak sunmuştur (Yılmaz, 2015:31-45).

Türkler topraklarını koruyan Demir Dağlar'ının varlığına inanmışlardır. Altay-Sayan ve Güney Sibirya Türkleri'nin mitlerine göre Demir Dağlar'da bir kavim yaşamaktadır. Tanrı yakınlarda yaşayan bir kavmin Han'ına Demir Dağ'daki insanlar ile savaşmayı emretmiştir. Han bir grup askeri bu kavim ile savaşmaya göndermiş fakat Demir Dağ'da yaşayan insanlar savaşmayı bilmediklerini söyleyerek kabul etmemiştir. Geri dönen askerlere hediyeler ve hanlarına bir kürk vererek yolcu etmişlerdir. Askerleri savaşmadan ve geri dönen han durumu başlangıçta anlayamamıştır. Fakat kürkü eline aldığında çok büyük olduğunu görmüştür. Kürkü sekiz parçaya böldüklerinde kendi bedenlerine olduğunu görmüşlerdir. Han bunun üzerine kendilerine kürk ile bir mesaj verildiğini bizim birimiz sizin sekiz adamınıza eşit savaş çıkarmayın yenilirsiniz demek istediklerini anlamıştır (Bayat, 2020c:67-68). Uygurların menşe efsanesine göre; "Gökten ışık, iki ırmak arasında yer alan bir dağ üzerine inmiş ve Uygurlar'ın soyları buradan türemiştir" (Ögel, 1995:425).

Türk mitolojisinde adı geçen Ergenekon dağı iki efsanede yer almaktadır. Göktürklerin türeyiş efsanesine göre kurdun emzirip büyüttüğü bir yiğidin yaşadığı dağdır. Bir başka Türk efsanesine göre ise Türklerin bir savaşta yenildikten sonra sığındıkları ve yeniden türedikleri dağın

adıdır Ergenekon (Arda, 2014:31). Bilgin Türk aksakallarına göre büyük tufandan sonra Nuh peygamberin oğlun Yafes'in soyundan Türkler ve Moğollar türemiştir. Bu iki kavim başlangıçta birlikte yaşarken daha sonra Moğollar'dan kaynaklı sebeplerden bölünmüşlerdir. Zamanla iki topluluk birbirine düşman olmuşlardır. Aralarında uzun yıllar devam eden savaşlar neticesinde Türkler, Moğolları ve onlar ile birlikte olan Türkleri kılıçtan geçirmişlerdir. Türklerden Negüz ve Kıyan adında iki erkek ile iki kadın hayatta kalmışlardır. Onlar da kaçarak sarp kayalıklardan geçmişler ve içerisinde pınarlar, çeşitli bitkiler ve hayvanların olduğu bir yere sığınmışlardır. Dağlarla çevrili bu alanın sadece bir geçidi vardır. Dağların ortası ise ovalardan oluşmaktadır. Buraya sığınan dört kişi burasına Ergenekon (sarp dağ geçidi) demişlerdir. 400 yıl burada yaşayan insanlar artık Ergenekon'a sığamaz olunca bir toy tertip edip buradan çıkma kararı almışlardır. Odun toplayarak dağın demir kısmına yığmışlar ve körükler yardımı ile dağı eriterek buradan çıkmışlar ve yeniden devlet kurmuşlardır (Bayat, 2020c:125-126).

İskandinav mitolojisine göre dünyanın başlangıcında deniz, hayvan ve insandan önce sadece buz ve alev vardır. Kuzeyde yer alan Nillfheim adlı diyar buzlarla kaplı iken, güneyde yer alan Muspelheim adındaki diyar alevler, kıvılcımlar ve küller ile kaplıydı (Şanlı, 2020:73). Türklerin yaşamış oldukları bölgede yanardağ ile karşılaşmamış olmaları mitolojide böyle bir varlığın bulunmasını engellemiştir. Ancak kutba yakın bir noktada ve volkanik bir sahada yer alan İskandinav topluluklarının mitlerinde volkanik dağlardan bahsedilmiştir. Türk mitolojisinde dağların genellikle demir ile özdeşleştirilmesi madencilik faaliyetlerinin ekseriyetle dağlık sahalarda yürütülmesi ile ilgilidir.

Türk Mitolojisi ve Klimatoloji İlişkisi

İnsanoğlu yeryüzüne ilk adım attığında zihni bomboştur. Etrafında gerçekleşen ve anlamlandıramadığı olayları anlaşılır bir hale getirme çabası içerisine girmiştir. Anlam veremediği doğa olaylarını inanç sistemleri ile ilişkilendirerek izah etmeye çalışmışlardır. Bu olaylardan birisi de klimatolojik olaylardır. Klimatolojik olaylar arasında ise şiddetli rüzgârlar, fırtınalar, şimşek ve yıldırım gibi olaylar Türk mitolojisinde oldukça fazla yer bulmuştur. Sadece Türk mitolojisinde değil dünyadaki farklı medeniyetlerin de (Yunan, Hitit, Sümer, Babil, Mısır, Ugarit, Hint ve Çin) rüzgârlar, şimşek veya yıldırımlar ile ilgili mitolojik hikâyeleri mevcuttur (Temiz, 2007:1-37).

Doğa güçleri olarak tanımlanmakta olan naturmitolojik faktörler Türk mitolojisinin en eski ürünlerini temsil etmektedir. İnsanlığın ilk günlerinden itibaren karşı karşıya kalmış oldukları rüzgâr, yıldırım, yağmur gibi unsurlardan sayacı/sayalan bayramları, ısıah ritüelleri, yeni gün bayramı gibi günümüze kadar ulaşanları da vardır (Bayat, 2020b:151).

Uluğ Türkistan toprakları oldukça geniş bir alanı kaplamasına rağmen iklim çeşitliliği azdır. Bölgede çöl ve step (bozkır) iklimlerine ek olarak karasal iklimde görülmektedir. Sıcaklık farkı bölgenin kuzeyinden güneyine değişkenlik göstermektedir (Özey, 2011:202). Türkistan coğrafyasında Hazar Denizi ile Gobi Çölü arasında yer alan kuşak kuraktır. Bu alanın kurak olması coğrafi engellerden kaynaklıdır (Taşağıl, 2020:33).

Türkistan topraklarında yaz mevsimi ile kış mevsimi arasındaki sıcaklık farkı yüksektir. Yazlar çok sıcak geçerken, kış mevsimi oldukça soğuk geçmektedir. Türkistan havzası etrafını çevreleyen dağlar nedeni ile kapalı bir havza konumundadır. Bölge etrafında yer alan okyanusların nem etkisine kapalıdır. Kış aylarında Sibirya Yüksek Basıncı'nın etkisinde kalan Türkistan, yaz aylarında ise aşırı ısınmaya bağlı olarak alçak basıncın etkisinde kalmaktadır. Bölgenin büyük bir çoğunluğunda yıllık ortalama yağış miktarı 200 mm'nin altındadır (Özey, 2011:202). Orta Asya'da yağış miktarının az olması yağmur iyesinin mitolojide yaygın olarak yer almasını sağlamıştır. Türk mitolojisinde yer alan Burkut Baba'nın işlevlerinden bir tanesi de yağmur yağdırmaktır. Kazan Tatarlarında Burkut Baba ismi Börket Baba'ya dönüşmektedir. Börket Baba'nın kamçısını şaklatarak bulutlara yön verdiğine ve yağmur yağdırma yetisine sahip bir hami olduğuna

inanılmıştır (Bayat, 2020b:151). Başkurdistan Tatarları türkülerinde Börket Baba'yı halen yaşatmaktadır:

"Börket Börket kil kil Börket Börket gel gel

Yangir alıp kil kil Yağmuru alıp gel gel" (Gıyılmanov, 1996:90).

Karaçay-Balkar mitolojik inançlarında Çoppa adı verilen mitolojik figür, tufan ve şimsek tanrısı olarak kabul edilmiştir. Mitolojik fonksiyonu ise yağmur yağdırmaktır. Yağmurun yağışı ile birlikte doğanın canlanması Çoppa'yı değerli kılmıştır. Teyri adı verilen mitolojik varlıktan sonra en değerlisi Çoppa'dır.

"Teyriden sonra sen teyri Tanrıdan sonra Tanrı sensin

Kızıuluknu kuu keri Sıcaklığı kovala gitsin"(Bayat, 2020b:152).

Türklerde yağmurun yağması için sadece yağmur hamilerinden yardım beklenmemiş ek olarak yağmur yağdırma gücü bulunan "yada" taşına sahip olan yadacılardan da yardım beklenmiştir. Yadacılar özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan kesim için önem arz etmiştir (Bayat, 2020b:152-153). Yağışların az olması, Hazar Denizi'nden gelen havayı kurutan rüzgarlar tarım ve hayvancılık ile uğraşan Türkleri oldukça zorlamaktadır (Taşağıl, 2020:33).

Klimatolojik unsurlardan rüzgâr ile şimşek ve yıldırımın ortaya çıkış süreleri birbirinden farklıdır. Rüzgâr şiddet bakımından farklılık göstermek ile birlikte insanoğlunun her gün karşılaştığı bir doğal unsur olmuştur. Şimşek ve yıldırımın nadiren görülmesi bilhassa yıldırımın az sayıda oluşması ve etki alanının geniş olması kendisine ait bir inanç sisteminin oluşmasını sağlamıştır (Temiz, 2007:95). Türkler yıldırıma "küngüçi" şimşeğe ise "küygekçi" adını vermişlerdir. Mitolojik hikâyelerde yıldırım iyesi ile Gök Tengri genellikle bir tutulmuştur. Her şeye gücü yeten Gök Tengri'nin özelliklerinden birisinin de yıldırım çaktırma, tufan kopartma olduğuna inanılmıştır (Bayat, 2020c:219). Türklerde tufan ile ilgili çok sayıda mitolojik hikâyenin görülmesinin nedeni yaşamış oldukları bölgede kış aylarında etkili olan fön rüzgârlarının toz fırtınalarına yol açmasıdır (Özey, 2011:202). Hunların idare sahalarında yaşayan Yuebanlar kâhinlerinden bazılarının, kendilerine saldıran Rouranlara karşı çok şiddetli fırtına ve yağmur çıkardıklarına ve düşmanlarını soğuk ve sellerle yok ettiklerine inanmışlardır (Tanyu, 1968:45).

Türklerin yıldırım ve şimşek ile Gök Tengri'yi bir arada düşünmelerinin benzeri bir durum Yunan mitolojisinde de görülmektedir. Zeus baş tanrı olarak kabul edilmesinin yanı sıra, rüzgâr, yıldırım ve şimşeğin de hamisidir. Hatta insanlara sinirlendiği zaman yeryüzüne yıldırımlar gönderdiğine inanılmıştır (Güleç, 2018:171). Türkler arasında da yıldırım düştüğü veya şimşek çaktığı zaman herhangi bir nedenden Gök Tanrı'nın insanlara kızdığına inanılmıştır.

Türk Mitolojisi ve Hidrografya İlişkisi

Dünya üzerinde geçmiş zamanda var olmuş medeniyetler canlı yaşamının devamlılık kaynağı olan suya çeşitli anlamlar yüklemişlerdir. Zaman içerisinde su ilahi bir özellik kazanarak kült halini almıştır (Uçar, 2020:24). Göçebe bir yaşam tarzına sahip olan Türkler tarihi süreçte birçok medeniyetle tanışmış, farklı coğrafyalarda yaşama imkânı bulmuşlardır. Göç ederken uğramış oldukları topraklar Orta Avrupa'dan Güney Rusya ve Kuzey Sibirya ormanları, güney kısımda Hindikuş Dağları, doğuda İran Platosu ve Anadolu'ya kadar uzanmaktadır (İlgen, 2005:821).

Türkler mitolojik hikâyelerinde doğada görmüş olduğu unsurlardan büyük bir kısmını işlemişlerdir. Ancak bunlar arasında su barındırmış olduğu potansiyel gücü temsil etmek, bütün varoluşun çıkış noktası, evrende yer alan tüm maddelerin kaynağı olma gibi anlamlar sayesinde farklı bir öneme sahip olmuştur (Eliade, 2003:196).

Eski Türkler deniz ve okyanuslardan uzak karasal coğrafyada hayatlarını devam ettirdikleri için deniz ve okyanuslar hakkında mitler yoktur. Su ile ilgili mitler genellikle akarsular ve göllerle ilgilidir (Güleç, 2018:174). Fakat Türk-Altay mitolojisinde evrenin yaradılışında yer, insan, bitki ve hayvan her şeyden önce ucu bucağı görülmeyen suyun varlığından bahsedilmektedir (Şanlı, 2020:25). Burada iki nokta üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki su kıyısında (Karadeniz ve Hazar Gölü) yaşamış olan İskitler'e ait mitlerin varyantı olmasıdır(Erdemir, 2011:819, Erkoç, 2020:71). İkinci olarak ise Türklerin soylarının büyük tufandan sonra ortaya çıktığına inanmaları ve başlangıcın uzun zaman yağan yağmurlarla dünya yüzeyinin sularla kaplanmış olmasına inanmalarıdır.

Eski Türklerin yaşamış oldukları alan kapalı havza durumundadır. Kapalı havza olmasına yol açan iki neden vardır. Bunlardan ilki etrafının dağlarla çevrili olması sebebiyle suların dışa akışlı olmamasıdır. Buna ek olarak bölgenin kurak iklim şartlarına sahip olmasından ve buharlaşmanın şiddetli olmasından dolayı akarsuların büyük bir kısmı bir göl, deniz veya okyanusa ulaşamadan kurumaktadır. Bölgede yer alan başlıca akarsular, Siriderya, Amuderya, Zerefşan, Tarım, Çu ve İli nehirleridir. Gölleri ise; Aral, Hazar ve Balkaş gölleridir (Özey, 2011:204-206). Bu göllerden Aral Gölü son yıllarda tarımda aşırı sulama nedeniyle kuruma noktasına gelmiştir.

Türklerde her su kaynağının koruyucu bir ruha sahip olduğuna inanılmıştır. Su bolluk, bereket ve kuvvet sembolü olarak görülmesinin yanı sıra yok edici bir varlık olarak da düşünülmüştür (Türkyılmaz, 2013:86). Kutsal olduğuna inanılan Alaş, Tanau, Hangay, Abakan, Kam, Katun ve Sütgöl bölgelerinde yer alan akarsular ve göller sadece bir su kaynağı veya coğrafi oluşum olarak görülmemiş, konuşulanları işiten, evlenebilen, hatta çocuk sahibi olan varlıklar olduklarına inanmışlardır (İnan, 1986:50-51).

Oğuzlar suyun kutsal olduğuna ve ayrıca sihir yapmak için kullanıldığına inanmışlardır. İbn Fadlan 922 yılında Oğuz ilini ziyaret etmiştir ve onları gözlemlemiştir. Seyahatnamesinde Oğuzların su ile ilişkilerinin zayıf olduğunu, yıkanmadıklarını belirtmiştir. Hatta kendilerinden olmayan birisinin yıkandığını gördükleri zaman ona da kızdıklarını, o kişinin su ile kendilerine karşı sihir yaptığını düşündüklerini belirtmiştir (Erkoç, 2020:85, Şeşen, 2019:10-12).

Türk mitolojisinde Yer-Su tanrıları ve ruhlarına inanış söz konusudur. Yer-Su ruhları insanın üzerinde yaşamış olduğu yeryüzünü temsil etmektedir. Bu ruhların dağların eteklerinde, akarsuların (pınarların) kaynak kısımlarında veya denizlerde oturduklarına inanılmıştır (Çoruhlu, 2020:48). Bozkır sahasında yaşayan Türkler su kaynaklarına kendileri zor ulaştıkları ve buldukları su kaynağının etrafında yaşadıkları için kutsal saydıkları ruhların da buralarda yaşadıklarına inanmışlardır.

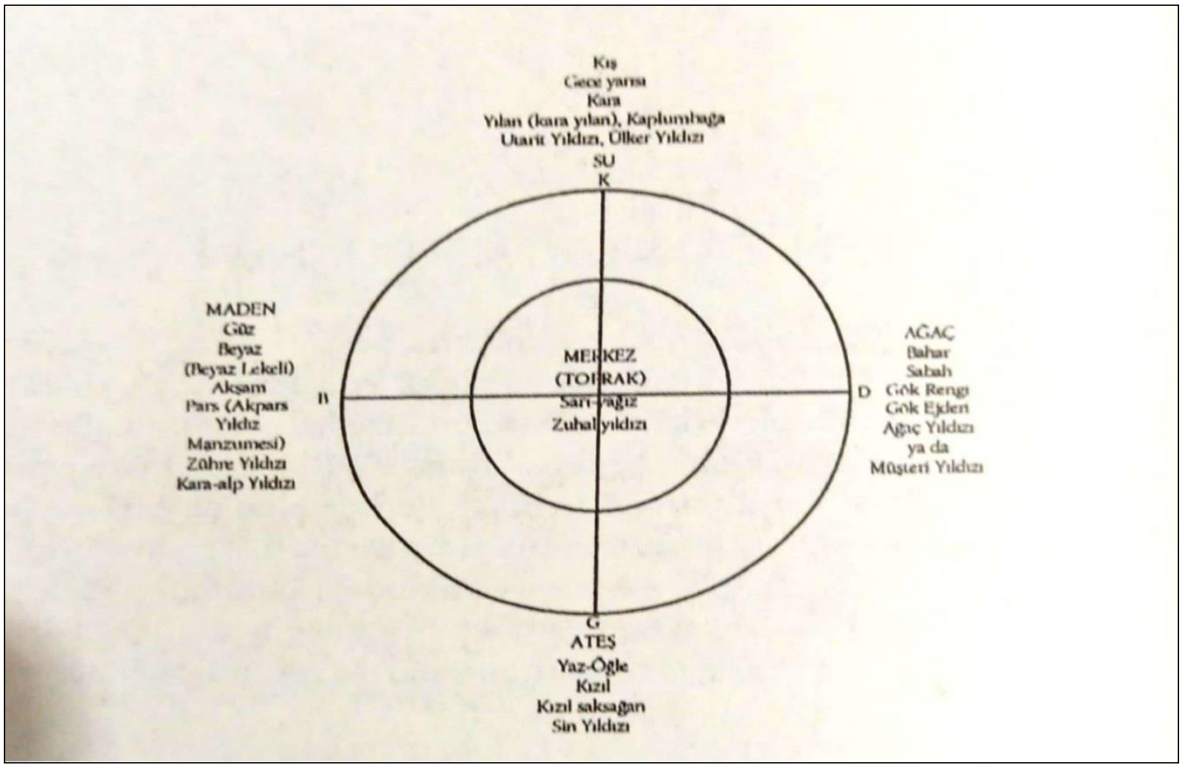
Türk Mitolojisi ve Madencilik İlişkisi

İnsanoğlu yeryüzünde yaşamaya başladığı andan itibaren doğanın kendisine sunmuş olduklarından faydalandığı gibi kendisini doğanın karşısına çıkarmış olduğu tehlikelerden de korumak durumunda kalmıştır. İlk olarak doğada kolay bir şekilde bulabildikleri taştan aletler yapan insanların metali kullanmasının temelleri Taş Çağı'na kadar uzanmaktadır. İlk metal kullanımları taşların arasında bulmuş oldukları altın, gümüş, bakır ve dünyaya ulaşan göktaşlarından elde edilen demir olmuştur. Bu dönemde kullanılan metaller herhangi bir metalürjik işleme tabi tutulmamıştır. MÖ 2400 ila MÖ 2000 yılları arasında kalan döneme de adını veren buluş insanın bakıra kalay katması sonucu elde ettiği bronz ilk metalürjik işlemler olarak kabul edilebilmektedir. Bronz Çağı'nın akabinde Demir Çağı'na geçiş gerçekleşmiştir.

Bunun sonucunda cilalı taş mitolojisi artık yerini oldukça zengin mitler geliştirecek olan maden mitolojisine devretmiştir (Avşaroğlu, 2020a:14-15). Türkler için demir madeninin önemi büyüktür (Şekil 4). Göçebe bir yaşam sürmeleri gittikleri yeni bölgelerde mücadele gerektirdiği

için savaş aleti yapımında demire duyulan ihtiyaç büyük olmuştur. Demirin kullanımı Türkler için mitolojik dönemin başlangıcı ile birlikte başlamıştır (Avşaroğlu, 2020a:98).

Şekil 4: Türklerin Yaşamış Oldukları Sahada Dört Ana Yönü Özdeşleştirdikleri Unsurlar

Kaynak: Çoruhlu, 2020:150

Türk mitolojisinde demir kutsal olarak görülmüş ve yer unsuru içerisinde işlenmiştir. Demire kutsallık atfedilmesinin neden Türklerin yurdunda zengin demir yataklarının varlığı olmuştur. Hatta Türkler "Altay'ın Demircileri" ismiyle anılmışlardır (Vasiliyev, 1997:8). Demire kutsallık kazandıran bir başka faktör ise kutsal kılıç veya bıçak kavramıdır (Çoruhlu, 2020:50-51).

Eski Türklerde Darhan adı verilen bir savaşçı/demirci tanrısı bulunmaktadır. Manas Han kendi demircisine Darkan ismiyle hitap etmiştir. Manas Han sefere çıkmadan önce her defasında Darkan'ı ziyaret etmiş, kılıcını biletmiştir. Manas Destanı'nda yer alan Darkan, Türk toplumlarında "Demirci Tarkan" olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu noktadan hareketle zengin demir yataklarına sahip Türklerin hayatında demir cevherinin öneminin ne kadar büyük olduğu görülmektedir (Avşaroğlu, 2020b:77-78). Türkler için demir ve bakır kadar önemli olmasa da Türkistan topraklarında saf halde zengin yatakları bulunduğu için altın madeni de önemli olmuştur.

Türk topluluklarının en önemli destanlarından birisi olan Ergenekon Destanı'nda, Türklerin demirden dağları körükler yardımı ile eriterek çıkmalarının anlatılışı demir madeninin yaşadıkları bölgede bolca görüldüğünü göstermektedir. Demirin yüksek sıcaklık ile şekil verilebilen bir maden olması, Ergenekon Destanı'nda benzer bir mitin üretilmesini sağlamıştır.

Sonuç

Dünya üzerinde yer almış birçok medeniyet kendi mitolojik hikâyelerini oluşturmuşlardır. Bunlardan kadim medeniyetlere ait olanları günümüze kadar ulaşmayı başarabilmiştir. Günümüz dünyasında ise mitolojik hikâyeler özellikle sinema sektörüne uyarlamalar ile varlıklarını devam ettirmektedirler. Örneğin tüm dünyada hasılat rekorları kırmış olan “Alacakaranlık” film serisi içerik bakımından kurda dönüşme gibi mitolojik esintiler barındırması ile bu alanda öncüdür.

Mitoloji ile coğrafya hem mitlerin ortaya çıkışı hem de içeriği itibariyle birbileriyle ilişkilidir. Toplumların ve kültürlerin sözlü edebiyat döneminden itibaren ortaya koymuş oldukları mitlerin doğal çevre şartlarından etkilenmiş olmaları coğrafyanın etkisini göstermektedir. Özellikle de doğal çevre unusurlarının bu mitlerde baskın olan unsurları araştırma açıcından önemli bulunmuştur.

Türklerin kültür ocağı Asya Kıtası'nda, Orta Asya Bölgesi'dir. Konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olan Türkler, Asya Kıtası'ndan Avrupa'ya kadar uzanan bir alanda varlık göstermişlerdir. Mitolojik hikâyelerinin büyük bir kısmını Orta Asya'da ortaya koyan Türkler, doğal çevre şartlarının etkisinde kalmıştır. Yaşamış oldukları coğrafi bölgede görmüş oldukları doğal unsurların neredeyse hepsinin ruhu olduğuna veya bir gücü temsil ettiklerine inanmışlardır.

Eski Türklerin yaşamış oldukları bölge, ana hatları ile ovalar ve ovaların bitiminde aniden yükselen büyük dağ silsilelerinden oluşmaktadır. Böyle bir coğrafi bölgede yaşamış olmanın vermiş olduğu etki ile mitolojik hikâyelerinde dağ unsuru ön plana çıkmıştır. Ayrıca böyle bir bölgede yaşamanın gerekliliklerinden birisi de sürekli olarak saldırılara karşı kendini korumaktır. Bu nedenle savaşçı bir yapıya sahip olan Türklerde kahramanlık mitleri de yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Sert iklim şartlarına sahip olan Orta Asya'da, iklimin etkisi insanları sürekli olarak dinç tutmuştur ve sert bir yapıya sahip olmalarını sağlamıştır. Yağış miktarının azlığı, çöl alanlarının varlığı yağmura ayrı bir anlam yüklenmesine yol açmıştır. Yağmur yağdırdığına inanılan "yada" taşı gibi mitolojik unsurlar da bu sayede ortaya çıkmıştır.

Avcı bir topluluk olan eski Türkler, ormanlık sahalarda avlanırken kurt ile sık sık karşılaşmışlardır. Kurdun zorlu iklim şartlarına adaptasyonu ve güçlü bir hayvan oluşu Türklerde hayranlık uyandırmıştır. Hatta hayranlık ötesinde yaradılış efsanelerinde ata kültü haline gelmiştir. Kurt özellikleriyle etkileme konusunda sadece mitolojik hikâyelerde sınırlı kalmamış, yaşam tarzına da etki etmiştir. Özellikle avlanma ve savaş konularında (Turan taktiği gibi) kurtlar taklit edilmiştir. Yaşanılan coğrafyada ormanlık alanların az olması, dağlar ve ovalardan oluşan araziler Türkleri gökyüzüne yöneltmiştir. Gökyüzünde görmüş oldukları kartal, insanın kendisinde uçma yetisinin bulunmamasından dolayı ilgi çekici bulunmuştur.

Dünya üzerindeki birçok millet gibi Türkler de yaşamış oldukları coğrafi alanın özelliklerinden derinden etkilenmişlerdir. Bu etki dinî inanışları ve mitolojik hikâyelerine doğrudan yansımıştır. Gündelik hayatlarında sıklıkla görmüş oldukları unsurları mitolojilerinde konumlandırmışlardır. Orta Asya'nın doğal unsurları Türklere özgün bir kültür oluşturma ve mitolojik hikâyeler ortaya çıkarma imkânı vermiştir. Farklı coğrafi özelliklere sahip medeniyetlerin mitolojik hikâyelerinin ortak paydaları ve benzeşim noktaları olsada birçok yönüyle birbirlerinden farklı olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Kaynakça

Altun, Z. (2019). Türk kültüründe "kurt kavramı" üzerine bir inceleme, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 8*(22), 91-107.

Arda, Z. (2014). Türk mitolojisinde dağlar ve çağdaş Türk resmine yansımaları, *Akdeniz Sanat Dergisi, 7*(13), 26-47.

Armutak, A. (2004). Doğu ve Batı mitolojilerinde hayvan motifi, *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi, 30*(2), 143-157.

Arslan, S. (2014). Türklerde ağaç kültü ve "hayat ağacı", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi 1*(1), 59-71.

Avşaroğlu, N. (2020a). Mitoloji ve madencilik, https://www.researchgate.net/publication/344284022_MITOLOJI_VE_MADENCILIK

Avşaroğlu, N. (2020b). Demirin tanrıları, https://www.researchgate.net/publication/344284039_DEMIRIN_TANRILARI

Bayat, F. (2020a). *Türk mitolojik sistemi 1*, Ötüken Neşriyat.

Bayat, F. (2020b). *Türk mitolojik sistemi 2,* Ötüken Neşriyat.

Bayat, F. (2020c). *Kadim Türklerin mitolojik hikâyeleri,* Ötüken Neşriyat.

Buldur, D.A., Meydan, A. & Güngör, Ş. (2016). Dede Korkut destanlarının kültür coğrafyası, *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 15*(3), 925-947. https://doi.org/10.21547/jss.256701

Can, Ş. (1994). *Klasik Yunan mitolojisi*, İnkılap Kitabevi.

Çobanoğlu, Ö. (2013). Türk mitolojisinin Orta Asya kökenleri, *Türk edebiyatının mitolojik kaynakları*, Anadolu Üniversitesi, 32-58.

Çoruhlu, Y. (2020). *Türk mitolojisinin ana hatları*, Ötüken Neşriyat.

Diamond, J. (2018). *Tüfek, mikrop ve çelik*, Pegasus Yayınları.

Eberhard, W. (2000). *Çin simgeleri sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi.

Efe, R. (2011). *Biyocoğrafya*, MKM Yayıncılık.

Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş*, Kabalcı Yayınları.

Erdemir, Palaz, H.(2011). Eski Türklerde su ve su ulaşımı, *Turkish Studies*, *6*(2), 819-836. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2271

Erkoç, H.İ. (2020). Bozkır halklarında su kültü, *Tarih ve Kültür Penceresinden Su ve Sağlık Uluslararası Sempozyumu,* 69-108.

Ergun, P. (2012).*Türk kültüründe ağaç kültü,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Fiske, J. (2014). *Mitler ve mitleri yapanlar*, İlya İzmir Yayınevi.

Gıyılmanov, G. (1996). *Tatar Mifları I.* Tatarstan Kitap Näşriyatı.

Gökyay, O.Ş. (1980). *Dede Korkut hikâyeleri*, Tercüman 1001 Temel Eser.

Gömeç, S. Y. (2018). Tarihi Türk coğrafyasının genel hatları, *Türk Dünyası Araştırmaları*, *120*(237), 103-114.

Güleç, Ç. (2018). Coğrafya eğitiminde mitolojinin kullanılması, *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, *5*(1), 162-179.

Gülşen, H. (2013). Kurt motifi üzerine bir inceleme, *Akademik Bakış Dergisi*, 39

Hasson, S. (1984). *Humanistic geography from the perspective of Martin Buber's philosophy*, The Professional Geographer, *36*(1), 11-18.

Hattstein, M. (2015). (J.V.Laffert Ed.), *Mitoloji Avustralya ve Okyanusya Mitolojisi,* Ntv Yayınları.

İlgen, A. (2005). Bozkır göçebelerinde sosyo-ekonomik yapı, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi,* 49, 817-840.

İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm, materyaller ve araştırmalar,* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnce Yakar, H.G. (2019). Mitolojik çağlardan Anthropocene: Doğa ve insan ilişkisi. *Journal of Human Sciences, 16*(3), 712-720. https://doi.org/10.14687/jhs.v16i3.5124

Jacobsen, T. (1977). *The ıntellectual adventure of ancient man: an essay of speculative thought in the ancient near east*, University of Chicago Press.

Jordan-Bychkov, T.G. & Domosh, M. (2005). *The human mosaic: a thematic introduction to cultural geography,* Macmillan.

Kafesoğlu, İ. (2000). *Türk milli kültürü*, Ötüken Neşriyat.

Kumru, C. (2017). Eski Türk kültüründe kartal simgesi, *I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu,* 401-417.

Kurt, S.N. (2020). Türk mitolojisi evreninde geyik motifi üzerine genel bir inceleme, *Simit Çay Betik,* 2, 60-73.

Mackinder, H.J. (2013). *Tarihin coğrafi kalbi*, Doğu Kütüphanesi.

Nisbett, E.R. (2013). *Düşüncenin coğrafyası,* Varlık Yayınları.

Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi,* II. cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ögel, B. (1998). *Türk mitolojisi,* I. cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özey, R. (2011). *Türk dünyası coğrafyası*, Aktif Yayınevi.

Özgen, N. (2010). Bilim olarak coğrafya ve evrimsel paradigmaları, *Ege Coğrafya Dergisi, 19*(2), 1- 26.

Özgen, N. (2011). Coğrafya öğretmen adaylarının coğrafya algıları: Türkiye Örneği, *E Journal of New World Sciences Academy, 6*(4), 2569- 2587.

Özgüç, N. & Tümertekin, E. (2000). *Coğrafya: geçmiş-kavramlar-coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi.

Şahin, C. & Belge, R. (2016). İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm, *Akademik Bakış Dergisi,* 57, 439-467.

Şanlı, M. (2020). *Evren, yaratılış ve köken mitleri*, Ötüken Neşriyat.

Şeşen, R. (2019). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Yeditepe Yayınları.

Tanrıkulu, M. (2018). Türk kültür coğrafyasında Oğuz Kağan Destanı, *Social Sciences Studies Journal, 4*(27), 5910-5929. http://dx.doi.org/10.26449/sssj.1074

Tansü, Y.E. & Güvenç, B. (2015). Eski Türk mitolojisinde hayvan motifleri üzerine düşünceler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 218, 1-16.

Tanyu, H. (1968). *Türklerde taşla ilgili inançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Taşağıl, A. (1988). *Gök-Türk ülkesine gelen Çinli elçilerin raporlarına göre Gök-Türk-Çin ilişkileri (552-630),* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşağıl, A. (2020). *Kök Tengri'nin çocukları,* Bilge Kültür Sanat.

Temiz, C. (2007). *Rüzgâr, şimşek ve yıldırım ile ilgili Türk âdet ve inanmaları üzerine bir araştırma,* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkyılmaz, A. (2013). İslamiyet öncesi Türklerde su kültü ve günümüze yansımaları, *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi,* 4, 83-100.

Uçar, H. (2020). Bir kültün özellikleri: Türklerde su kültü, *Kültür Araştırmaları Dergisi,* 7, 24-47. https://doi.org/10.46250/kulturder.779430

Vasiliyev, Y. (Cargıstay), (1997), *Saha Türkleri* (Üniversiteliler İçin Ders Kitabı).

Yavan, N. (2005). Bilim felsefesi bakımından coğrafyada pozitivist yaklaşım, *Ulusal Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı,* 405-411.

Yılmaz, A. (2015). Gök Türk tarihi coğrafyası, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1, 27-65. https://doi.org/10.30517/cihannuma.283489

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:

    1. Yazar/First author %50,

    2. Yazar/Second author %50.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

View publication stats